

Petrovits Roberto

joghallgató (PTE ÁJK)

Az i-választás lehetőségei Magyarországon az észti modell tükrében

I. Bevezetés

Az elektronikus választási rendszerek változatai a világ számos pontján elterjedtek. Az International IDEA nemzetközi szervezetként a kutatók sokasága által biztosított elméleti alagra építve csoportosította is e rendszereket. A megoldások elkülönítése abban áll, hogy a választópolgár szavazatát ellenőrzött környezetben (helyben – *on site*) vagy nem ellenőrzött környezetben (távol – *off-site/remote*) adja-e le.¹ A helyben történő választások esetén az egyes infokommunikációs eszközök funkciója eltért, azonban a környezet kontrollált, azt az ezzel megbízott tisztviselők ellenőrzésük alatt tartják, míg a távoli rendszerek esetén a választás helyszíne a választópolgár kívánalma szerinti hely, és főszabály szerint az az interneten keresztül zajlik.² Tekintettel arra, hogy helyhez kötött módon is lehet internetes választásokat tartani, e cikk a továbbiakban az internetes választás (i-választás) alatt a távoli, interneten keresztül lebonyolított szavaztatást érti. A világon jelenleg egyedül Észtországban elérhető valamennyi választójoggal bíró polgár részére a lehetőség, hogy interneten keresztül adják le szavazataikat.³ E cikk a továbbiakban az észti rendszer alapvető követelményeknek való megfeleltethetőségéről és ez alapján egy, a balti államban működő rendszerhez hasonló megoldás magyarországi lehetőségeiről értekezik elsősorban jogszabályi és infrastrukturális megközelítésből.

II. Az észtországi modell. Kétségek és garanciák

Sutton Meagher kommentár formájában részletesen összefoglalta az észti internetes választási rendszer működését, illetve három fő követelmény mentén próbálta megfeleltetni az ENSZ égisze alatt született Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának, amely nemzetközi egyezmény felett az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága őrökdi.⁴ Meagher kiemeli,

---

¹ Introducing Electronic Voting: Essential Considerations. International IDEA, 2011. 10-11.o.

² Volt ugyan példa SMS-szavazásra is Mongóliában, de az International IDEA is elsősorban internetes választásokként hivatkozik a távoli e-választásokra. Lásd: Az International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA) által közölt adatok alapján. Elérhető az IDEA weboldalán: <https://www.idea.int/data-tools/continent-view> (2019.12.28.)

³ Lásd: International IDEA adatbázisa (2.sz.lábjegyzet)

⁴ Lásd: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIndex.aspx> (2019.12.28.)

hogy az internetes választásokra kifejezett nemzetközi jogi szabályozás nem létezik, azonban a klasszikus választási megoldások szabályozására igen, így azokat értelmezi kiterjesztően az észt modellre is – akárcsak a kutatók egy része is.^{5,6} A három fő kérdés, amely mentén az i-választást vizsgálta, a titkosság, egyenlőség és ellenőrizhetőség voltak. A szakirodalomban is e kérdések köré épül a legtöbb kritika egy távoli, nem ellenőrzött körülmények között zajló választással kapcsolatban⁷, így a továbbiakban Meagher összefoglalóját alapul véve mutatja be a tanulmány az e három kulcspont köré szerveződő vitákat és az észt megoldásokat.

A rendszer alapjául a szavazókörön kívüli korai szavazókra alkalmazandó eljárásrend szolgál.⁸ E módszer ugyan nem elektronikus választási megoldás, azonban annak részletesebb bemutatása indokolt, tekintettel arra, hogy e mentén alakította ki az észt törvényhozás a jelenleg működő távoli, nem ellenőrzött környezetben történő, a világon egyedülállóan működő internetes választási rendszerét 2005-re, amely máig ezen az elven működik. Ez esetben a választópolgár a rendelkezésére álló időablak ideje alatt megjelenik személyesen szavazás céljával egy választóhelyiségben, ahol két borítékot kap szavazólapja mellé. A szavazólapot a belső borítékba helyezi, a borítékot lezárja, melyen nem szerepel semmi. Ezt a borítékot ezután behelyezi a nagyobb, külső borítékba, amelyre kívülről rákerülnek a választópolgár adatai, és amelyet aláír. A két borítékot, benne a szavazólappal továbbítják a megfelelő választókerületbe, ahol a számlálás során a külső borítékon szereplő adatok alapján rögzítik, hogy a választópolgár a szavazáson részt vett, majd a belső borítékot – továbbra is lezárt állapotban – az urnába helyezik. Ezzel a megoldással többek között biztosítható a szavazás titkossága, hiszen a folyamat során kizárólag a választópolgár van tudatában annak, hogy a belső, lezárt borítékban mely jelöltre adott le szavazatot, és mielőtt azt bárki más megtekinti, azt az azonosításra alkalmas adataitól elkülönítik, és a többi szavazólap közé kerül.⁹

A titkosság mellett e megoldással garantálható az egyenlőség elve is. A szavazatok egyenlősége tekintetében az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala két értelmezést is elfogad, és elvárja, hogy a szerződő államok, illetve a választási folyamatok az egyenlő

---

⁵ *Norbert Kersting, Ronald Leenes, Jörgen Svensson*: Conclusions: Adopting Electronic Voting – Context Matters. In: *Electronic Voting and Democracy. A Comparative Analysis* (szerk. N. Kersting, H. Baldersheim) New York, 2004. 276-305.o.

⁶ *Mieke Loncke, Jos Dumortier*.: Online Voting: A Legal Perspective. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2004/ 1. sz. 59-80. o.

⁷ A korábban hivatkozott szerzők közül: Loncke, Dumortier, Svensson, Leenes, Kersting

⁸ *Ülle Madise, Priit Vinkel*: Constitutionality of Remote Internet Voting: The Estonian Perspective. *Juridica International*, 2011/ 18. sz. 7. o.

⁹ *Sutton Meagher*.: When Personal Computers Are Transformed into Ballot Boxes: How Internet Elections in Estonia Comply with the United Nations International Covenant on Civil and Political Rights. *American University International Law Review*, 2008/ 2. sz. 357. o.

választójog mindkét értelmezésének megfeleljenek. A klasszikus, elsődleges értelmezése ezen alapelvnek az, mely szerint egy választópolgár egyszer szavazhat érvényesen, a másik pedig mely szerint valamennyi választópolgár szavazata egyenlő a többi választópolgár által leadottal.¹⁰ E két borítékos rendszer lehetővé teszi annak ellenőrzését, hogy egy választópolgár ne tudjon több alkalommal szavazatot leadni (amely magában foglalná azt is, hogy az ő általa leadott többet ér választópolgár-társaiénál), hiszen a külső borítékon lévő adatok alapján rögzíthető, hogy aktívan élt már választójogával.

A jelenleg működő észt internetes választási rendszer kidolgozásakor ezt a metódust igyekezett a jogalkotó áttemelni az *online* térbe, ahol a borítékok szerepét titkosítási kulcsok veszik át, és ahol algoritmusok végzik el a „borítékok” szétválasztását.¹¹

A *titkosság* követelményének vizsgálatakor fontos a szavazást két szakaszra bontani, tekintettel arra, hogy a választópolgárok által leadott szavazatok titkossága két elkülöníthető időpontban sérülhet: a szavazat leadásakor, illetve a szavazat leadása után. E két időpont szétválasztása elhanyagolhatónak tűnhet ugyan, de kiemelten fontos mind a papíralapú, mind a távoli választások esetén. Előbbi, „klasszikus” esetben sérülhet a titkosság a szavazat leadásakor a választófülkében (titkos megfigyelési eszközök, illetéktelen személy jelenléte a választón kívül, kényszer a szavazat dokumentálására stb.), illetve azt követően a számlálás során (mikor utólag összepárosítható a szavazólap és annak tartalma a szavazó személyével). Utóbbi esetben az internetes választások során a különbség abban áll, hogy a szavazat leadása nem ellenőrzött közegben történik, a választási bizottsági tagok (vagy egyéb, e feladatokat ellátó hivatalnokok) nem tudják ellenőrizni, hogy sérül-e a polgár titkos szavazáshoz való joga, illetve abban, hogy a szavazat leadása és számlálása között a „virtuális szavazólap” egy fizikai értelemben kevésbé értelmezhető utat tesz meg, kódok és adat formájában kerül továbbításra egy megfelelő szerverre. A két időpontban a titkosság – a szavazás formájától függetlenül – más formában sérülhet. A leadás pillanatában közvetlen kényszer és fenyegetés lehetősége áll fenn, amely gátolja a választói akarat szabad kifejezését, míg a titkosság utólagos sérülése esetén (vagy annak potenciális bekövetkezése esetén) a választói akarat erősen befolyásolható: a választópolgár tarthat esetleges következményektől, amelyek akkor érhetik, ha nem más vélt vagy valós elvárásainak megfelelően szavazott.¹²

Tekintettel a nem ellenőrzött környezetre, különösen fontos, hogy a titkosság követelményének a szavazás kielégítően megfeleljen, és a választópolgárok számára kellő

---

¹⁰ Meagher: i.m. 364. o.

¹¹ Madise, Vinkel: i.m. 7. o.

¹² Meagher: i.m. 361-364. o.

garanciát tudjon nyújtani a választási rendszer, hogy előzetesen se tartsanak attól, hogy esetleg szavazatuk tartalma nem marad titkos.

Az észtt választási rendszerben a titkosság biztosítása érdekében a továbbiakban ismertetett garanciákat nyújtja az állam. Mindenekelőtt jogszabály írja elő, hogy az interneten leadott szavazatot ténylegesen az arra jogosultnak kell megtennie (elektronikus személyi igazolvány tulajdonosának, aki elméletben kizárólagosan van „PIN” kódjai birtokában)¹³. Emellett büntetőjogi következményei vannak a választás rendje megzavarásának, így a választási akarat szabad kifejezésének befolyásolásának is, amely ugyan a jogszabály szövege szerint *expressis verbis* nem az internetes választások esetén alkalmazandó, azonban az észtt Legfelsőbb Bíróság erre feljogosított tanácsa határozatában kiemelte, hogy a megengedő megfogalmazásnak köszönhetően a tényállás kimeríthető az internetes szavazás esetén is.¹⁴

A titkosság követelményének teljesülését szolgálja a már korábban említett „boríték-rendszer” is. A rendszer két titkosítási kulcsot alkalmaz – egyet, amivel a választópolgár titkosítja szavazatát (személyi igazolványa és PIN-kódja segítségével), és egyet, amellyel a szavazatot számláló állami szervezet a titkosítást feloldja. Azonban a titkosítás feloldására szolgáló kulcs segítségével a két lényeges információ : a szavazatot leadó választópolgár és a szavazat tartalma nem párosítható össze.¹⁵

Az interneten keresztül történő választások esetén további garanciát nyújt az állam a választópolgárok számára, ezzel kimerítve a titkosság követelményét. Tekintettel arra, hogy a választópolgár nem ellenőrzött környezetben adja le szavazatát, így állami részről nem bizonyos, hogy nem állt befolyás alatt, lehetősége van valamennyi távolról szavazónak a korábban leadott szavazatát érvényteleníttetni. Ezt megteheti egy új, interneten keresztül leadott szavazattal (amikor is az felülírja a korábban leadottat), valamint úgy, hogy személyesen megjelenik a választás napján a szavazóhelyiségben. Amennyiben valamely választópolgár elektronikus úton és személyesen is szavazott, úgy a jogszabályok alapján a korábban leadott, internetes szavazatát törölni kell, és megadni neki a lehetőséget személyes szavazásra. Ez akkor is lényeges garanciális intézmény, ha a rendszert esetleg kibertámadás érné, és nem lenne biztosítható az online leadott szavazatok valódisága, illetve biztonságossága. Az állam ezen keresztül tudja biztosítani valamennyi választójoggal bíró állampolgára számára a befolyástól mentes, titkos szavazás lehetőségét.¹⁶

---

¹³ *Meagher*: i.m. 359-360. o.

¹⁴ *Meagher*: i.m. 360-361; 367-368. o.

¹⁵ *Meagher*: i.m. 368. o.

¹⁶ *Meagher*: i.m. 369-371. o.

Az *egyenlőség* a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának az ENSZ által elfogadott, korábban említett kettős értelmezését tekintem irányadónak e tanulmányban is. Meagher összefoglalta művében a fő vitákat, amelyek e kérdés körül csoportosultak az internetes választások esetén. Tekintettel arra, hogy az egyezségokmány kiemeli, hogy a választás során semmilyen diszkrimináció nem alkalmazható a választópolgárok tekintetében (így különösen nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, tulajdon, születés vagy más státusz alapján), vizsgálni szükséges, hogy egyes rendelkezésekkel nem jutnak-e igazságtalanul nagy előnyhöz azon választópolgárok, akik az interneten keresztül szavaznak azokkal szemben, akik hagyományos úton, így különösen ilyen kérdés a szavazásra rendelkezésre álló idő, a technológiai szakadék, az eszközök elérhetősége. E viták kettősséget okoznak, hiszen az internetes választások bevezetése mögötti elsődleges cél a választási részvétel növelése volt Észországban is, és a rendszer kritikusai arra a kérdésre keresik a választ, nem jutnak-e előnyhöz azok, akiknek rendelkezésükre áll otthon a technológiai háttér, és akik otthonról szavaznak.¹⁷ Vitatott, hogy a szavazás során előnyben részesítik-e az otthonról szavazókat, tekintettel arra, hogy számukra a nap bármely szakaszában elérhető a választási felület, (a meghatározott intervallumon belül)korlátlan idő áll rendelkezésükre. A kritikusok továbbá kiemelik, hogy további előnyökben részesülnek azok, akik az i-választásban vesznek részt. Számukra nyitva áll a lehetőség később szavazatuk megváltoztatására, illetve aránytalanul hosszú idejük van leadni szavazatukat. Emellett vitatják, hogy nem mindenkinek áll módjában ezt a megoldást választani, tekintettel arra, hogy szükséges hozzá egy elektronikus aláírásra alkalmas személyi igazolvány, egy leolvasó, számítógép, valamint internet-hozzáférés, és a technológiai szakadék a generációk és társadalmi rétegek között nem okozhat különbségeket a választások során. Meagher szerint (többekkel együtt) azonban a rendszer megfelel az egyenlőség követelmények.

---

¹⁷ Meagher: i.m. 371-373. o.

A választások során az előszavazók számára is ugyanannyi idő áll rendelkezésükre szavazataik leadására, nyilvános helyeken elérhetőek a leolvasókkal felszerelt, internetre kötött számítógépek, és az észt államvezetés kiemelt hangsúlyt fektet a digitális szakadék felszámolására.¹⁸

Mindemellett kiemeli, hogy az egyetlen, valóban szükséges eszköz, amelyet a választópolgárnak be kell szereznie ahhoz, hogy otthonról szavazzon, az a e-aláírásra alkalmas személyazonosító igazolvány, amelyet azonban az állam biztosít, és kötelezi állampolgárait, hogy rendelkezzenek vele (vagy annak régebbi változatával)¹⁹

Az egyenlőség követelményének teljesülését segítik továbbá más garanciális intézmények is. Így például annak lehetősége, hogy a választópolgár ugyan elektronikusan tetszése szerinti mennyiségben adhat le újabb és újabb szavazatokat, azok azonban minden alkalommal törlik a korábban leadottat, és felülírják azt. Ez lehetővé teszi, hogy megvalósuljon az egy választópolgár, egy szavazat elve. Hasonló célt szolgál a titkosság követelmények fenntartása mellett az az intézkedés is, mely esetben a korábban interneten szavazó személyesen is megjelenik a választáson, amikor törlik korábban leadott szavazatát.²⁰ Látszik tehát, hogy a vitatott intézmény mögött, mely alapján nyitva áll a lehetőség az előzőt felülíró újabb szavazat leadására, garanciális okok is meghúzódnak.

A *felügyelet*, pontosabban az állami felügyelet kérdésköre sem elhanyagolható, hiszen míg a papír alapú választások során az arra jogszabály által felhatalmazott személyek folyamatosan megfigyelik a szavazóhelyiséget, és a szavazópolgárok környezetét (leszámítva a szavazás pillanatát), és emellett a jogszabályoknak megfelelően kontrollálják az eseményeket, addig az internetes választások során erre nincsen lehetőség. Államonként eltérő gyakorlat van jelen a választások felügyelésében, azonban a papír alapon működő rendszerek esetében szinte kivétel nélkül találunk független állami testületeket, megfigyelőket, nemzetközi megfigyelőket, hivatalnokokat (a kellő garanciákkal), akik figyelemmel kísérik a választási eseményeket, illetve a szavazatok számlálását annak érdekében, hogy ne történhessen visszaélés, illetve azért, hogy az egyes választások megfeleljenek az alkotmányos és nemzetközi követelményeknek, melyeket a választásokkal szemben támasztanak; az ő feladatuk a megfigyelésen kívül továbbá

---

¹⁸ A jelenleg rendelkezésre álló, az Eurostat (az Európai Unió statisztikai hivatala) által publikált adatok szerint az Európai Unió háztartásainak 89%-a rendelkezik internet-hozzáféréssel. Az észt lakosságot vizsgálva ez jelenleg 90%, míg 2013-ban még csak 79% volt. Látható tehát, hogy 5 év alatt 11%-al nőtt az internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások aránya. Az adatok elérhetőek az EU honlapján:

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals#Internet_access (2019.12.13.)

¹⁹ Meagher: i.m. 371-373. o.

²⁰ Meagher: i.m. 371-373. o.

lehet (helyhez kötött e-választás esetén) a szavazógépek, illetve egyéb ICT eszközök tesztelése is. Az i-választások esetén a felügyelet biztosításának nehézsége abban áll, hogy a szavazás több helyszínen, folyamatosan zajlik, a választópolgárok otthonában, vagy más helyszíneken, és a klasszikus értelemben vett megfigyelés nem megoldható, és fogalmilag ki is zárta, hiszen a távoli internetes választás fogalmi elemei közé tartozik a nem ellenőrzött környezetben történő szavazás.²¹

A felügyelet esetén véleményem szerint kiemelten fontos, hogy széleskörűen elfogadott iránymutatás mentén lehessen ellenőrizni a sajátosságokkal bíró, a hagyományos választásokkal szemben egyedi jellemzőket mutató, és más ellenőrzési, felügyeleti módszereket kívánó elektronikus és internetes választásokat.²²

Az észtt rendszerben is látható, hogy a jogalkotó kiemelten fontosnak tartja, és az i-választás működőképességének feltételeként tekint az átláthatóságra, így ennek érdekében is több intézkedést tett az állami vezetés. Miképpen a klasszikus értelemben vett felügyelet nem biztosítható, és ez esetben nem is lenne hatékony, így az egyik legkiemelkedőbb intézkedés az átláthatóság érdekében az volt, hogy nyilvánosságra hozták a szavazatok tárolását és számlálását ellátó számítógépes programot (szoftvert), és annak programkódjait, amelyek nyíltak, így bárki számára megismerhetők. Ennek fontossága abban áll, hogy bárki, aki a kellő szakértelemmel rendelkezik, megbizonyosodhat arról, miképpen működik pontosan az internetes választási rendszer, emellett, amennyiben sebezhetőséget vél felfedezni, lehetősége van azt jelezni a választási irodának. Emellett az első választás lebonyolítása előtt külső, független szakértőket kértek meg a rendszer vizsgálatára, 2007-ben pedig egy szintén külső, szakértőkből álló tanácsadó testületet bíztak meg annak érdekében, hogy folyamatosan felül tudják vizsgálni a választásokat bonyolító szoftvereket és rendszereket.²³

A leggyakrabban felmerülő kérdés egy kibertérbe áthelyezett rendszer esetén a sebezhetőség. Az észtt államvezetés és a kutatók is következetesen kitérnek emellett, hogy száz százalékban biztonságos rendszer nem létezik, valamennyinek vannak sebezhető pontjai, így az egyes garanciális intézkedések e tényezőnek is szükséges, hogy megfeleljenek (lásd: később papír alapon megismételhető szavazás az elektronikus szavazat törlése mellett esetleges,

---

²¹ *Meagher*: i.m. 365. o.

²² Az amerikai székhelyű, az Egyesült Államok korábbi elnökének nevét viselő Carter Center demokráciával foglalkozó programja ennek a gondolatnak megfelelően készített egy, az elektronikus választásokra irányadó felügyeleti, megfigyelői kézikönyvet, amely az e-rendszerek sajátosságait figyelembe véve nyújt iránymutatást a választás tisztasága feletti örködés tekintetében. A kézikönyv 2012-ben készült, és ez már a második kiadása. https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/des/Carter-Center-E_voting-Handbook.pdf (2019.12.28.)

²³ *Meagher*: i.m. 376-380. o.

a rendszert érő támadás esetén). E tényezőt is figyelembe véve elmondható, hogy a szakirodalom is egyetért abban, hogy a papír alapú, „klasszikus” választási rendszerek teljeskörű kivonása jelenleg nem reális lehetőség, és az interneten keresztül is elérhető választás lehetősége inkább kiegészítő lehetőségként szolgál a választópolgárok számára.²⁴

III. Az észt rendszer visszhangja

Az észt modell bevezetését követően számos tudományos munka jelent meg a témában, és az észtországi rendszer több kutatót is különböző lehetőségek vizsgálatára sarkallt. A ma fellelhető szakirodalomban az észt választási rendszer az elektronikus választások közül kiemelkedő helyen szerepel, számos ország kutatói foglalkoznak vele, és vizsgálják annak létjogosultságát, sebezhetőségét, veszélyeit.²⁵ Mint ahogyan az előző fejezetben is kitért rá a tanulmány, többek között az International IDEA javaslata alapján is a távoli választási rendszer kiegészítésként szolgálhat jelenleg a már meglévő papír alapú vagy helyhez kötött elektronikus választási rendszerek mellett.²⁶

Meagher, akinek munkássága nyomán mutatta be a tanulmány magyar nyelven az észt rendszer működését és egyes kritériumoknak való megfeleltethetőségét, a tudományosság igényével kutatta, megfelel-e összességében a balti állam internetes választási rendszere a nemzetközi jogi normáknak, és egyes tanácsokat is megfogalmazott azokon a területeken, amelyekeken viták állhatnak fenn. Úgy találta, hogy valamennyi jogszabály, előírás és gyakorlat, így a választási folyamatok, a választójogi törvény és a büntető törvénykönyv keretét alkotva eleget tesz a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában megfogalmazott elveknek.²⁷

Az észtországi rendszer vizsgálatát követően Meagher tanulmányában javaslatokat is megfogalmaz egy – véleménye szerint – még hatékonyabb és biztonságosabb internetes választási rendszer megvalósítása érdekében. Megfogalmazta, hogy az ENSZ-nek szükséges lenne egy opcionális protokollt készíteni az internetes választások esetére a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának kiegészítéseként, tekintettel arra, hogy e nemzetközi egyezmény jelenleg a legszélesebb körben elismert iránymutatás a választásokkal szemben

---

²⁴ Meagher: i.m. 368-386. o.

²⁵ A már korábban hivatkozott tanulmányok közül többek között: Madise, Vinkel Priit, 2011; Kresting, N., Baldersheim, H (szerk.), 2004, továbbá: Radek Šilhavý, Petr Šilhavý.: Internet Voting. Masaryk University Journal of Law and Technology. 2008/ 2. sz. 137-146. o. <https://journals.muni.cz/mujlt/article/view/2515/2079> (2019.12.29.) és Magdalena Musial-Karg.: E-Voting as a New Form of Civic Participation in Democratic Procedures. In: Polish Political Science Yearbook 39. 2012. 72-87.o.

²⁶ lásd: 23. sz. lábjegyzet, Meagher hivatkozott tanulmánya.

²⁷ Meagher: i.m. 366. o.

támasztott követelmények tekintetében. Amellett pedig, hogy e kiegészítés az aláíró államokra kötelezettségeket telepítene, iránymutatásként szolgálhatna azon országok számára, akik egy hasonló választási rendszer bevezetésére tennének kísérletet. Véleménye szerint a kiegészítő szabályoknak szükséges lenne kitérni a klasszikus választások esetén kevésbé értelmezhető bűncselekményekre is, így a cyber-bűncselekményekre, amelyek nagyban befolyásolhatják a választási eredmények kimenetelét és a választás tisztaságát.²⁸ E tanulmány szerzőjének véleménye szerint továbbá nem csak az ENSZ szintjén szükséges, hogy a hálózatra kötött választási rendszerek esetén államközi szervezet(ek) is foglalkozzanak e rendszerek biztonságosságának és megfelelőségének kérdésével. Az újonnan, 2017-ben alapított The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE – hibrid fenyegetések elhárításáért felelős európai kiválósági központ) államközi szervezet, melynek jelenleg 28 tagja van, köztük európai és nem európai államok, valamint nemzetközi szervezetek (EU, NATO)²⁹ fő feladata az ún. hibrid fenyegetések jelenségének vizsgálata, közös gyakorlat kialakítása, az együttműködés elősegítése e támadások elhárítása tekintetében.³⁰ A hibrid fenyegetések olyan tevékenységek körét fedik, amelyek állami és nem állami szereplők által összehangolt módon alkalmazható hagyományos és nem hagyományos módszereket vetnek be, miközben a hivatalosan bejelentett hadviselés küszöbét nem lépik át. Céljuk nem csupán a közvetlen károkozás és a sebezhető pontok kihasználása, hanem a társadalmak destabilizálása és a döntéshozatalt megnehezítő bizonytalanság előidézése is.³¹ A Hybrid CoE e fenyegetések és támadások felfedéséért, tudományos eszközök, valamint a tagok együttműködésének segítségével az állami és nemzetközi gyakorlat fejlődésének elősegítéséért felelős, az internetes választási rendszerek pedig kitéttek az ilyen és ehhez hasonló támadásoknak, így a szerző véleménye szerint szükséges, hogy a kiválósági központ is szolgáljon iránymutatásokkal azon államoknak, akik már használják, vagy bevezetni tervezik az elektronikus választási rendszereket.

Meagher egy másik javaslata szerint az észt törvényhozásnak lépéseket kellene tennie annak érdekében, hogy egyes helyszíneken a szavazatokat ne lehessen leadni. Ezek közül kiemeli a munkahelyet, mint olyan környezetet, amelyben a választópolgár esetleges befolyásoltsága nagyobb lehetőséggel van jelen, a munkahely tekintetében egy alá-fölé

---

²⁸ Meagher: i.m. 380-382. o.

²⁹ A szervezetnek 2019.12.04-től tagja többek között Magyarország is. Észtország a tanulmány írásakor már a Hybrid CoE tagja volt.

³⁰ A kiválósági központ honlapja. <https://www.hybridcoe.fi/> (2019.12.15.)

³¹ Az Európai Unió honlapján található meghatározás.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_16_1227 (2019.12.15.)

rendeltségi viszony miatt. Javasata szerint a munkáltatókra kötelezettséget lenne szükséges telepíteni, mely szerint a munkahelyi hálózatról és számítógépekről a nemzeti választási honlapok elérését tiltaniuk kellene. Meagher megjegyzi, hogy van állam, amely elismerte a munkavállaló-munkáltató viszonyban rejlő veszélyeket a választások tekintetében, így az Egyesült Államokban a szavazópolgárt a választófülkében nem segítheti olyan személy, aki kapcsolatba hozható munkaadójával.³²

A javaslatok és lehetséges veszélyek vizsgálata és megfogalmazása mellett az észt választási rendszer elsősorban a lehetőségek vizsgálatára sarkallta a nemzetközi szakirodalmat, mintsem az internetes választási rendszer éles kritizálására, és demokrácia veszélyeztetettségének megfogalmazására. A témával foglalkozók túlnyomóan üdvözlik a rendszert, és annak tökéletesítésére ösztönzően, elsősorban építő kritikát megfogalmazva értekeznek róla.³³ Az European Social Survey konzorciuma által publikált adatok alapján pedig elmondható, hogy az észt lakosok körében a reprezentatív kutatás alapján a válaszadók a demokrácia működésével kapcsolatban a rendszer bevezetése óta elégedettebbek lettek.³⁴ Fontos kiemelni, hogy ezen eredmény számos tényezőtől függően alakul, azonban mindenképpen említésre érdemes lehet, hogy jelentősen megnőtt a demokrácia működésével kapcsolatos elégedettség, és amennyiben a lakosságban erőteljes kétségek merülnének fel az internetes választások biztonságával kapcsolatban, feltételezhetően e mutató nem mutatna ennyire erős növekvő tendenciát e 14 év távlatában.

*Észt lakosok elégedettsége az észtországi demokráciával – reprezentatív adatok*³⁵

Mennyire elégedett azzal, ahogyan a demokrácia működik az Ön országában? (Észtország) / (%)												
ÉV	Nagyon elégedetlen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Nagyon elégedett	Nem tudom

³² Meagher: i.m. 382-383. o. Az Egyesült Államokban érvényben lévő szabályozás Meagher tanulmányának megjelenése óta más jogszabályhelyen található. Az új jogszabályhely: 52. U.S. Code § 10508. Voting assistance for blind, disabled or illiterate persons. A jogszabály szövege eredeti nyelven: „Any voter who requires assistance to vote by reason of blindness, disability, or inability to read or write may be given assistance by a person of the voter’s choice, other than the voter’s employer or agent of that employer or officer or agent of the voter’s union.”

³³ lásd a fejezetben hivatkozott kutatók művei

³⁴ lásd: táblázatok az észt lakosok elégedettségéről az észtországi demokráciával kapcsolatban

³⁵ Forrás: European Social Survey adatbázisa. <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview> (2019.12.15.)

2004	5,1	5,1	6,0	11,5	12,9	18,9	11,1	9,8	5,9	1,6	1,1	11,0
2010	4,6	2,1	5,6	10,7	9,8	20,9	12,3	12,7	10,4	3,1	1,3	6,4
2014	6,1	3,9	6,4	11,5	11,7	20,3	10,6	11,8	9,5	2,8	1,8	3,7
2016	4,8	3,1	6,8	10,3	9,2	21,4	11,8	12,6	11,2	3,5	1,9	3,4
2018	3,7	3,0	5,6	10,6	8,3	19,9	11,9	15,1	12,7	4,1	2,3	2,9

Észt lakosok elégedettsége az észtországi demokráciával: változás 2004-hez viszonyítva 2018-ban

– reprezentatív adatok ³⁶

Mennyire elégedett azzal, ahogyan a demokrácia működik az Ön országában? (Észtország) / (%)											
Változás a válaszadók által adott válaszok arányában 2004-hez viszonyítva 2018-ban, százalékban kifejezve											
Nagyon elégedetlen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Nagyon elégedett	Nem tudom
-1,4	- 2,1	-0,4	- 0,9	-4,6	+1,0	+0,8	+5,3	+6,8	+2,5	+1,2	-8,1

Az előbb ismertetett adatok mellett a tanulmány itt tér ki az észt modell észtországi sikerére is. Az i-választás népszerűsége annak bevezetése óta folyamatosan nőtt, miként az interneten keresztül leadott szavazatok száma is, melyet az észt választási iroda honlapján szereplő adatokból összeállított táblázatban mutat be a tanulmány.

Részvételi adatok az internetes választásokkal kapcsolatban Észtországban 2005 és 2019 között

³⁷

³⁶ Forrás: European Social Survey adatbázisa. <http://nesstar.ess.nsd.uib.no/webview> (2019.12.15.)

³⁷ Forrás: Valimised (az észt választási iroda honlapja). <https://www.valimised.ee/en/archive/statistics-about-internet-voting-estonia> (2019.12.15.)

Választási esemény ³⁸	Választáson szavazók száma (fő)	Részvétel (az összes választásra jogosult hány százaléka szavazott) (%)	Interneten szavazók száma (fő)	Személyes szavazással törölt i- szavazatok (db)	Interneten leadott újbóli szavazatok (db)	Internetes szavazatok aránya az összes szavazathoz viszonyítva (%)
EP 2019	332 859	37,6	155 521	73	2 555	46,7
Parlament 2019	565 045	63,7	247 232	191	6 340	43,8
Helyi 2017	586 519	53,3	186 034	163	4 527	31,7
Parlament 2015	577 910	64,2	176 491	162	4 593	30,5
EP 2014	329 766	36,5	103 151	46	2 019	31,3
Helyi 2013	630 050	58,0	133 808	146	3 045	21,2
Parlament 2011	580 264	63,5	140 846	82	4 384	24,3
Helyi 2009	662 813	60,6	104 413	100	2 373	15,8
EP 2009	399 181	43,9	58 669	55	910	14,7
Parlament 2007	555 463	61,9	30 275	32	789	5,5
Helyi 2005	502 504	47,4	9 317	30	364	1,9

A táblázatban szereplő adatok alapján megállapítható, hogy az interneten keresztül leadott szavazatok aránya a rendszer bevezetésétől jelentősen megnőtt, és egyre több észt választópolgár választja a voksolásnak ezt a módját.

³⁸ A táblázat átláthatóságának érdekében a megnevezések: EP – Európai Parlamenti képviselők választása; Parlament – Az észt országgyűlési választások; Helyi – A helyi önkormányzati választások.

A részvétel tekintetében érdemes kiemelni, hogy Észtországban a választási részvételi arányok a vizsgált időszakban nem mutattak nagymértékű változást, azok nem csökkentek, miközben Európában elsősorban a csökkenő tendencia jellemző.³⁹

IV. Az i-választások bevezetésének lehetőségei Magyarországon

IV. 1. Jogszabályi felkészültség

„Az országgyűlési képviselőket a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos szavazással, a választók akaratának szabad kifejezését biztosító választáson, sarkalatos törvényben meghatározott módon választják”⁴⁰

Magyarország Alaptörvénye szerint az országgyűlési képviselők, valamint a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek⁴¹ választásának az alábbi feltételeknek kell megfelelnie: általános, egyenlő választójog; közvetlen és titkos szavazás, amely biztosítja a választáson a választók szabad akaratának kifejezését. E feltételeknek a jelenleg működő észt rendszer megfeleltethető az előző fejezetben bemutatott álláspontok alapján. Az egyenlőség és a titkosság egy, az észtországi modellhez hasonlóan működő választási rendszerben biztosítottak bizonyul. Az általánosság követelménye sem sérül a balti államban, tekintettel arra, hogy a választójogot a rendelkezések nem érintik, a választásból pedig senki sincs kizárva technológiai okok miatt. A közvetlenség elve pedig nem sérül, tekintettel arra, hogy azt a szavazat leadásának módja nem befolyásolja.

A hazai jogrendet és az állam működését alapvetően meghatározó Alaptörvénynek az észt választási rendszer megfeleltethető lenne eszerint, tekintettel arra, hogy az alkotmány szövegében más kritériumot nem találunk.

Jogszabályi szinten a választási eljárásról szóló törvény határozza meg elsősorban a választási eljárás szabályait hazánkban⁴², amelyet a jogalkotónak részletesen módosítani vagy hatályon kívül helyezni lenne szükséges egy i-választási rendszer bevezetéséhez, azonban fontos kiemelni, hogy hazánkban már jogszabályi szinten szabályozott az elektronikus aláírás, az elektronikus azonosítás, az elektronikus személyazonosító igazolvány használata⁴³, valamint

---

³⁹ Az International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA) által közölt adatok alapján. Elérhető az IDEA weboldalán: <https://www.idea.int/data-tools/continent-view/Europe/4> (2019.12.28)

⁴⁰ Magyarország Alaptörvénye 2. cikk (1) bek.

⁴¹ Magyarország Alaptörvénye 35. cikk (1) bek. „A helyi önkormányzati képviselőket és polgármestereket a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos szavazással, a választók akaratának szabad kifejezését biztosító választáson, sarkalatos törvényben meghatározott módon választják.”

⁴² 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról

⁴³ 414/2015. (XII. 23.) Korm. rendelet a személyazonosító igazolvány kiadása és az egységes arcképmás- és aláírás-felvételezés szabályairól

e igazolvány alkalmazása az e-közigazgatásban⁴⁴ és elektronikus aláírás⁴⁵ és időbélyegző készítésére.⁴⁶

IV. 2. Infrastrukturális felkészültség

E fejezet elsősorban összefoglalja a korábban már elszórtan említett infrastrukturális szükségleteket egy, az észt modellen alapuló internetes választási rendszerhez, valamint leíró jelleggel összefoglalja, hogy hazánkban jelenleg ezek közül melyek azok, amelyek már rendelkezésre állnak.

Az észt modell tekintetében a tanulmány bemutatta, hogy e rendszer általános érvényű működtetéséhez szükséges a választópolgárok számára elektronikus aláírás készítésére és/vagy elektronikus azonosításra alkalmas személyazonosító igazolvány biztosítása, a választópolgárnak (illetve a szavazat leadására szolgáló számítógépnek) rendelkeznie kell továbbá egy kártyaleolvasó készülékkel, melynek segítségével a személyazonosító igazolványát használni tudja, továbbá egy választási internetes felületre (amely kódokból áll), illetve egy hitelesítést elvégző felületre.

Magyarországon a jelenleg kiállított személyazonosító igazolványok alkalmasak elektronikus aláírás és időbélyegző készítésére, valamint elektronikus azonosításra. A Belügyminisztérium által közzétett, közérthető tájékoztatás szerint: „A Központi Azonosítási Ügynök (KAÜ) azonosítási szolgáltatásainak segítségével igénybe vehető elektronikus közigazgatási szolgáltatások már eSzemélyivel történő azonosítást követően is elérhetőek.”⁴⁷ Emellett a hivatkozott tájékoztató honlapon az elektronikus aláírás funkcióira is találunk információkat. A személyi igazolványhoz igényelhető e-aláírási funkcióról⁴⁸, és az ahhoz tartozó hitelesítési szolgáltatásról a kormányzati hitelesítési szolgáltató oldalán is olvasható tájékoztató:

„A 2016. január 1-től bevezetett új, tárolóelemet tartalmazó személyazonosító igazolványhoz az állampolgárok elektronikus aláírás szolgáltatást is igényelhetnek.

A szolgáltatást jogszabályi kijelölés alapján a NISZ Nemzeti Infokommunikációs Szolgáltató Zrt. nyújtja a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala, valamint a járási hivatalok (okmányirodák, kormányablakok) közreműködésével.

---

⁴⁴ 84/2012. (IV. 21.) Korm. rendelet egyes, az elektronikus ügyintézéshez kapcsolódó szervezetek kijelöléséről

⁴⁵ 2001. évi XXXV. törvény az elektronikus aláírásról

⁴⁶ Lásd a későbbiekben tárgyalta az e-személyi igazolványról.

⁴⁷ https://eszemelyi.hu/kartya_funkcioi/e_azonositas_kartyafunkcio (2019.12.16.)

⁴⁸ Egyes részletszabályok, háttérszabályok találhatóak: 414/2015. (XII. 23.) Korm. rendelet a személyazonosító igazolvány kiadása és az egységes arcképmás- és aláírás-felvételezés szabályairól

Az új, elektronikus tároló elemet tartalmazó személyazonosító igazolványhoz (eSZIG) az állampolgárok önkéntesen elektronikus aláírás szolgáltatást igényelhetnek, mivel az igazolvány biztonságos tárolóeleme (chip) támogatja az e-aláírás funkciót. A szolgáltatás lehetővé teszi az elektronikus dokumentumok természetes személy által történő elektronikus aláírását, így az igazolvány felhasználható lesz az e-ügyintézésre úgy a közigazgatási folyamatokban, mint a magánjogi eljárásokban. Az eSZIG-hez kapcsolódó e-aláírás úgynevezett minősített tanúsítványon alapuló fokozott biztonságú elektronikus aláírásnak felel meg.”⁴⁹

E rövid, és elsősorban más jog- és tudományterületekhez tartozó összefoglalóból kitűnik, hogy a jelenleg kibocsátott személyazonosító igazolvány összességében alkalmas lenne egy kártyaolvasóval (amely elérhető ma is az okmány használóinak) az észtt modellhez hasonló i-választás lebonyolítására.⁵⁰

A másik fő feltétel egy azonosítási rendszer és egy felület, amelyen keresztül a választópolgár hozzáférhet az egyes, hitelesítést, személyazonosítást igénylő e-közigazgatási szolgáltatásokhoz (adott esetben választási felülethez). Az elektronikus közigazgatási szolgáltatások és azok felületei szervezetenként és intézményenként eltérők, azokat az ügyfél azonosítás után veheti igénybe. Az azonosítást az ún. Központi Azonosítási Ügynökön keresztül végzi a rendszer, amely három módon azonosíthatja a polgárt: Ügyfélkapu-regisztrációján keresztül, telefonos azonosítással vagy elektronikus személyazonosító igazolványával.⁵¹

A jelenleg Magyarországon működő e-közigazgatás keretei (elsősorban az azonosítási felület) alkalmasak lehetnek egy internetes választás bevezetésére véleményem szerint, amennyiben a jogszabályok erre lehetőséget adnának, valamint egy, az észtthez hasonló választási felületet fejlesztenének a felhasználók számára.

A jelenleg elérhető e-közigazgatási szolgáltatások hazánkban széleskörűen elérhetők, számos ügykörben állnak a felhasználó ügyfelek rendelkezésére.

Álláspontom szerint kiemelten fontos, hogy az e-közigazgatási keretrendszer és annak felülete könnyen elérhető, átlátható és közérthető legyen, és úgy vélem, e három kritérium

---

⁴⁹<https://hiteles.gov.hu/cikk/51/Elektronikus%20al%C3%A1%C3%ADr%C3%A1s%20az%20%C3%BAj%20szem%C3%A9lyazonos%C3%ADt%C3%B3igazolv%C3%A1nyokhoz> (2019.12.16.) A hivatkozott jogszabály: 84/2012. (IV. 21.) Korm. rendelet egyes, az elektronikus ügyintézéshez kapcsolódó szervezetek kijelöléséről

⁵⁰ A www.eszemelyi.hu oldalon részletesen olvasható, hogy a titkosítási kulcspárok, a PIN-kódok, valamint a tanúsítványok milyen módon kapcsolódnak az igazolványhoz, azok milyen formában működnek, melyek nagyban hasonlítanak az észtországi személyazonosító igazolványhoz.

⁵¹ Lásd a leírást a Központi Azonosítási Ügynök szolgáltatásról: <https://ugyintezes.magyarorszag.hu/szolgaltatasok/kau.html> (2019.12.16.)

elengedhetetlenül fontos egy választási folyamatban, amelyet alátámaszt az is, hogy a Nemzeti Választási Iroda valamennyi választás során közérthető tájékoztatókat bocsát ki a választás menetéről, az egyes lehetőségekről és a fontos tudnivalókról⁵²

Véleményem szerint egy, a választást egy internetes felületre átültető modell bevezetése esetén feltétlenül szükséges előzetesen a már meglévő, e-közigazgatási rendszerek felülvizsgálata, hatástanulmányok készítése, valamint részletes vizsgálatok arra vonatkozóan, hogy a választópolgárok számára az adott felület milyen módon lenne a megfelelőbb, nyújtaná a legnagyobb biztonságérzetet, és milyen formában lenne a legátláthatóbb, legérthetőbb, alkalmazva más tudományok (többek között a kognitív pszichológia) eredményeit, visszaulva az észtt rendszer kritikusaik digitális szakadékkal kapcsolatos meglátásaira azzal, hogy az államnak olyan környezetet szükséges teremtenie egy i-választási rendszer bevezetése esetén, hogy a választópolgárok ne érezzék magukat kizárva az elektronikus voksolás lehetőségéből arra hivatkozva, hogy az erre szolgáló felület nem átlátható, nehezen hozzáférhető vagy nem közérthető.

V. Összegzés

A tanulmány alapvetően célul tűzte ki az észtt internetes választási rendszeren keresztül egy már működő megoldás részletes bemutatását, valamint az azt érő kritikák, és az egyes, garanciális intézkedések és intézmények részletes felvázolását. Emellett igyekezett bemutatni az egyes nemzetközi egyezményeknek való megfeleltethetőségét, és vizsgálni azt, hogy eleget tud-e tenni egy távoli, i-szavazás a választásokkal szemben támasztott alapvető követelményeknek. Az észtt modell részletes bemutatása után az egyes feltételeket vizsgálta a tanulmány Magyarországon, elsősorban az észttországi modellen keresztül. E vizsgálatokból a következő megállapítások születtek:

Meglátásom szerint a jelenlegi magyar alkotmányos rend nem zárja ki egy, az észtthez hasonló választási rendszer bevezetését, és egyes, a választás rendjét érintő jogszabályok (így elsősorban a választás rendjéről szóló törvény) módosításával és/vagy hatályon kívül helyezésével, illetve az elektronikus közigazgatást érintő egyes jogszabályok felülvizsgálatával a jogalkotó által megteremthető egy, az internetes választásoknak megfelelő jogszabályi keretrendszer.

---

⁵² A Nemzeti Választási Iroda honlapján a választási eseményt követően e közérthető tájékoztató már nem elérhető, azonban az alábbi linken megtalálható a 2019. évi önkormányzati választásokra kiadott: <https://veszprem.hu/veszpremieknak/polgarmesteri-hivatal/helyi-valasztasi-iroda/oenkormanyzati-valasztas-2019/6918-info> (2019.12.16.)

Infrastrukturális szinten Magyarország a személyazonosító igazolvány tulajdonságait tekintve, valamint az elektronikus közigazgatási szolgáltatásokhoz használt hitelesítési és azonosítási megoldások tekintetében álláspontom szerint készen áll egy i-választási rendszer bevezetésére, azonban a jelenleg működő e-közigazgatási szolgáltatások is felülvizsgálatra szorulnak, annak érdekében, hogy az egyenlőség valamennyi értelmezésének megfelelően egy olyan rendszer álljon a polgárok rendelkezésére, amely objektíven átlátható és közérthető, mely követelmények véleményem szerint kiemelkedően fontosak.

Egy harmadik aspektus, melyet álláspontom szerint feltétlenül szükséges vizsgálni, az a társadalmi felkészültség. Célszerű felmérni, hogy a társadalom milyen mértékű bizalommal tud lenni egy elektronikus rendszer irányában, amennyiben tagjainak érzékeny adatokat kell e rendszerben megosztania. Reprezentatív, a tudományosság igényének teljes mértékben megfelelő empirikus kutatások elvégzése szükséges ahhoz, hogy felmérhető legyen, a társadalom – tekintettel arra, hogy valamennyi állam társadalma más kultúrával, történelemmel és hiedelmekkel rendelkezik – milyen mértékben áll készen egy, a demokrácia működését érintő, és az internetet abba bevonó rendszer bevezetésére, és az milyen következményekkel járhat a társadalom életében.

Összességében elmondható, hogy a témával érdemes a továbbiakban foglalkozni, és számos kérdésben merülnek fel újabb kutatói kérdések, és szükséges kiemelni, hogy egy i-választási rendszer bevezetését megelőzően számos tanulmány és reprezentatív kutatás elvégzése meglátásom szerint indokolt, miképpen már az Európai Unió⁵³ és az Európa Tanács⁵⁴ is részletesen vizsgálta a lehetőségeket, valamint a jelenleg működő elektronikus közigazgatási rendszer átfogó felülvizsgálata is elengedhetetlen.

---

⁵³https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556948/IPOL_STU%282016%29556948_EN.pdf (2019.12.28.)

⁵⁴https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Source/EVoting/Workshops/Transparency/Bregenz_July/Draft_doc_implementing_e-voting_7_July_201.doc (2019.12.28.)